

Mira Kallio & Tiina Pusa

Kuvasta sanaan, toiseudesta moninaisuuteen

Käsitlemme tässä tekstissä kahden väitöstyön aineiston suhdetta valtaan ja toiseuden kysymyksiin. Molemmat taidekasvatuksen alan väitöstyöt ovat valmisteilla Taideteollisessa korkeakoulussa. Yhteinen tekijä tekstissä käsiteltäville aineistoillemme on niiden visuaalinen luonne. Pohdimme tekstissä visuaalisen tutkimusasetelman elementtejä fiktiivisenä ja toisaalta dokumentaarisenä aineistona. Tutkimuksemme kontekstien nivoutuessa vanhuuteen ja autismiin joudumme pohtimaan, tuotammeko normaaliudesta määriteltä toiseutta, vai onko meillä mahdollisuus purkaa tätä dikotomista normi–epänormi –rakennetta ja hahmottaa maailma moninaisempana. Etsimme ratkaisuja visuaalisista aineistoista ja toisaalta kirjoitusprosesseista ja niiden keskinäisistä suhteista. Ajan, paikan ja subjektin rooli tällaisessa merkityksenmuodostumisprosessissa on keskeinen. Väitämme, että käsitteet eivät ole pysyviä vaan hetkellisiä ja kontekstisidonnaisia. Kuten Teemu Taira on sanonut: ”*Sitoutuneen tutkimuksen perustava ajatus on väliaikaisten ja kontekstuaalisesti määrittyvän sitoumuksen tekeminen ja siihen sisältyvä pyrkimys vaikuttaa tutkimustyöllä jo(i)ssain kontekst(e)issa.* (2005, 117.)” Väitöstudkimuksemme ensisijainen pyrkimys ei ole kuvailla autismia tai vanhuutta, koska se olisi mielestämme mieleton ja toiseutta tuottava pyrkimys. Miellämme molemmat tutkimushankkeemme erittäin kontekstisidonnaisiksi. Oma roolimme on monitahoinen ja paikkamme liikkuva, kuten tutkimusaineistomme.

Aineisto on tutkimuksen lähtökohta ja tutkijan suhde siihen on monisyinen

eettinen kokonaisuus. Käsittäminen ja käsitteellistäminen, eli koetun hetken merkitysten ymmärtäminen, eivät voi syntyä itse tapahtuman hetkellä, vaan myöhemmin, prosessoinnin kautta. Ohimenneen hetken tavoittelemisen jälkikäteen on ymmärryksen ja tiedon muodostamisen, siis tutkimuksen, kannalta välttämätöntä. Silloin kun tutkijan läsnäolo muodostuu osaksi tutkittavaa aineistoa, on aineisto myös menetelmä. Se, miten aineistoa lähestytään ei ole kuitenkaan vain menetelmällinen kysymys. Aineistoon liittyvät seikat paljastavat tutkijan maailmankuvaa ja arvoja. Ihmistieteissä ja niitä sivuavilla tutkimuksen aloilla aineistosuhde on näkymä myös tutkijan ihmiskäsitykseen.

Moniarvoinen tiedeyhteisö on yksittäisen tutkijan objektiivisuustavoitetta merkittävämpi. Se mahdollistaa keskustelun, jossa laajempi paikantumiskeskustelu tuottaa näkymättömien ja ääneen sanomattomien poliittisten ja ideologisten sidosten tunnistamista. (Rolin 2006, 118-120.) Monivivahteisena taidekasvatuksen tutkimuksella on tähän oivat mahdollisuudet. Moniarvoisuus on tutkimuksen alamme voimavara monessa mielessä. Tällaisessa tutkijayhteisössä toiseudesta keskustelu on mielekästä ja suotavaa. Tämä teksti on tuotettu kahden tutkijan dialogisessa kirjoitusprosessissa, jossa kiinnikkeet ovat keskusteluosapuolien omissa väitöshankkeissa. Miellämme tämän dialogin mikrotason tutkijayhteisöksi.

Tutkimusaiheisiimme nivoutuva valta linkittyy normaaliuden käsityksiin, mikä puolestaan kutsuu esiin keskustelun toiseudesta. Otamme teemat käsittelyyn siitä huolimatta, että niitä on pyöritelty filosofian ja kulttuurintutkimuksen piiriin lukeutuvien tutkimuksen alojen puitteissa jo muutaman vuosikymmenen ajan. Taidekasvatuksen alalla ”postmoderniksi taidekasvatukseksi” kutsuttu liikehdintä tuotti kiinnostavia avauksia 1980- ja 1990-luvuilla etenkin monikulttuurisuuskeskustelussa. Kiinteästi tutkimukselliseen problematiikkaan ja tutkimusprosessin käytännön valintoja ohjaavia eettisiä pohdintoja näiden teemojen äärellä voi uskoaksemme vielä hämmentää hedelmällisesti. Päädyimme tekstin lopussa tarkastelemaan tutkijan suhdetta aineistoonsa kirjoitusprosessissa, sitä, miten kirjoittaminen sinänsä on tiedon tuottamista ja toiseuden vahvistamista tai purkamista.

”Se on ihan toinen juttu”

Normin käsite vaikuttaa olevan paikoitellen hyödyllinen: se auttaa yhteiskuntaa

toimimaan luomalla siihen rakennetta. On kuitenkin syytä oivaltaa, että suurin osa normeista on olemassa ainoastaan korostaakseen sen vastakohtaa, toiseutta, siis epänormaalialia. Nämä korostukset puolestaan tuottavat vallankäytön paikkoja tilanteisiin, joissa niitä ei tarvittaisi, paikkoihin, jotka eivät aja kaikkien yhteisiä etuja, vaan ainoastaan niiden, jotka voivat normaalista käsin hyödyntää valtaansa. Hahmotamme maailmaamme normaaliuden kautta. Se on standardi, johon opimme koulussa ja jo ennen sitä. Yhteiskuntamme normittaa vastasyntyneet lapset keskivertokäyrään suhteutettuna. Jokainen tietää, minkälainen on keskivertoihminen: mitä hän syö, paljonko hän painaa, mitkä ovat hänen kolesteroliarvonsa, päivittäiset vitamiinitarpeensa, älykkyysosamääränsä, paljonko hän tienaa ja mitä hän keskimäärin ajattelee (Davis 1995, 23-26, 158). Ihmisillä vaikuttaisi olevan sisäsyntyinen tarve verrata itseään toiseen. Ihminen haluaa pitää etäällä oudolta vaikuttavan ja itselleen tuntemattoman, psyyken kätkeyn epätäydellisyyden ja kuolemanpelon vuoksi (Wexler 2005, 213). Yhteiskunnan institutionaalinen normisto on kuitenkin verraten nuori. Yhteiskunnallinen käsitys keskivertoihmisestä ja normista syntyi vasta teollistumisen myötä, tarpeeseen luoda järjestäytyneet, tilastoitu ja standardoitu yhteiskunta. Normaalin käsitteen myötä syntyi automaattisesti myös virallinen käsitys poikkeamasta eli epänormaalista. (Davis 1995, 23-26, 158.) Tämän voimme havaita nykypäivän koulussa, jossa oppilailta on lukemattomia erilaisia diagnooseja tai kulttuurisesti erilaisia taustoja suhteessa ”normaaliin” tai valtakulttuuriin. Normaalius ei ole kadonnut erilaisuuksien moninaisen nimeämisen myötä. Pyrkimyksemme toivottaa erilaisuus tervetulleeksi on sen sijaan pikemmin korostanut normaalin merkitystä.

Toiseuden käsite synnyttiin erottautumisen tarpeeseen ja identiteetin tukemiseen. Toiseuden tunnistaminen on nähty keskeiseksi etenkin nais- ja monikulttuurisuustutkimuksessa. Erottautumisen tärkeäksi nostaminen ja eron näkyväksi tekeminen on nähty osaksi toiseuden politiikkaa, joka on pyrkinyt erilaisuuden ja erityisyyden hyväksymiseen ja arvostamiseen. Eron ja muukalaisuuden läsnäolon tunnistaminen on nähty olennaiseksi, paitsi toisessa, myös itsessä (Ang 1997, 57-64). Yksilön identiteettiä on korostettu esimerkiksi etnisyyden tai sukupuolisuuden kulttuuria korostamalla. Vastoin tarkoitusta, tämä on osittain johtanut yksilön määrittelyyn esimerkiksi juuri etnisen taustan kautta, mikä määritelmänä kaventaa yksilöllisyyttään ja ihmisyyttään, vaikka tarkoituksena onkin ollut lisätä etnistä itseymmärrystä ja toimia yksilöä ja yhteisöä voimauttavana etnistä taustaa korostaen. Yksilö on kuitenkin myös muuta kuin rotunsa tai sukupuolensa, erilaisten määritelmien summa.

Ongelmalliseksi kysymykseksi toiseudesta puhuttaessa nousee sen näkeminen normaaliuden vastadikotomiana. Tutkijan näkökulma, maailmassa olo, situationaalisuus, sitoutuneisuus, positio ja kaikkalainen kulttuuris-henkilökohtainen ja historiallinen ymmärtäminen rajoittaa ja muokkaa sitä tapaa, millä tutkimuksellinen tieto hahmotetaan. Siten voidaan ajatella, ettei ole mitään normaalia yleisnäkemyistä, josta toiseuden olisi mahdollista erottautua. On vain erilaisia ääniä, erilaisia erilaisuuksia. Kulttuurisia valtasuhteita on yritetty purkaa lähestymistavoilla, jotka osittain ovat johtaneet, toisin kuin alun perin on tarkoitettu, toiseus-normaalius -dikotomian korostamiseen. Yhdysvaltalaisen kirjallisuuden tutkijan Lennard J. Davisin mukaan marginaaliryhmät ovat korostuneet samojen henkilöiden toimesta, jotka ovat pyrkineet lisäämään ihmisten tietoisuutta monikulttuurisuudesta, luokkatietoisuudesta ja genretutkimuksesta, juuri pyrkiessään korostamaan eron politiikkaa. (Davis 1995, xi.)

Yhdysvaltalainen psykoterapeutti ja narratiivien tutkija Ruthellen Josselson on todennut, että kauhun ja häpeän tunteiden nouseminen esille kuuluvat asiaan silloin, kun kirjoittaa toisesta ihmisestä. Se on merkki vastuunsa kokemisesta ja eettisesti oikean etsimisestä. (Josselson 2005, 304.) Dokumenttielokuvaohjaaja ja tutkija Timo Korhonen (2006, 167-168) pohtii Emmanuel Levinasin ajatteluun peilaten, miten toisen tarinan voi kertoa elokuvana. Hän punnitsee Jean Rouchin lanseeraamaa refleksiivistä menetelmää, jonka puitteissa kaikki aineisto ja siihen liittyvät ratkaisut voidaan kuvauksen kohteena olevan kanssa. Tutkimusta tehdessä on saman kysymyksen äärellä. Miten tehdä näkyväksi muita ihmisiä koskevia seikkoja niin, että heidän hyvänsä toteutuisi. ”Totuuden” paljastamisella voi olla ainakin narsistisia ulottuvuuksia satuttavia seurauksia. Emme vapaudu vastuustamme, vaikka kirjoittajina luetuttaisimme ja hyväksyttäisimme tekstimme niillä, joita tekstimme koskee. Vaikuttaa siltä, että olennaista ei enää ole se, kenelle kirjoitamme. Keskeistä on se *kenestä* kirjoitamme ja se *keinä* kirjoitamme. Kuten Teemu Taira (2005, 111) kiteyttää, ymmärtävään tutkimukseen liittyvässä paikantumiskeskustelussa ovat ytimessä identiteetti-positiot, jotka vaikuttavat ymmärrykseen. Kristiina Rolin (2006, 118-120) kuvaa Sandra Hardingin stand-point -teorian löytäneen paikkansa suomenkielisessä tutkimuksessa sijoittautumisen ja sitoutumisen tietoteorian.

Kun hahmottelemme, mihin olemme sitoutuneet ja miten sijoitumme suhteessa niihin, joista kirjoitamme, olemme liikkuvalla maaperällä. Autismi tai vanhuus

eivät ole monoliittisiä ilmiöitä, jotka voisi kerralla rajata ja kiinnittää sitten yksilöön. Yksilössä ilmenee jonkinlaista vanhuutta tai jonkinlaista autismia. Yksilö tulee ensin ja sitten ilmiö. Se tekee ilmiöstä moninaisen ja muuntuvan. Mira Kallio on maalannut nimenomaan tietyn henkilön kanssa, joka voi auttaa meitä ymmärtämään omalla olemassaolollaan myös jotain autismista. Jos kulkisimme toista reittiä, yrittämällä selittää ensin autismia ja sen kautta nuorta miestä, jonka kanssa Kallio maalasi, ymmärtäisimme tuskin mitään tuosta nuoresta miehestä ja yhtä vähän autismista. Vanhuuden kohdalla on samoin.

Tiina Pusa tutkii vanhuutta fiktiivisten, taiteen kontekstissa esiintyvien hahmojen kautta. Hahmojen elämää ja kehollisuutta kuvaamalla päästään lähemmäksi ymmärrystä vanhuuden moninaisesta luonteesta. Fiktio tarjoaa etäisyyden, jonka turvin ei jouduta kasvokkain reaalisen henkilön kanssa. Tällöin itse asiassa *kenelle* kirjoitetaan osoittautuukin merkittäväksi. Vastuuta ei päästä pakoon. Vaikka henkilöt, joista kirjoitetaan, olisivat fiktiivisiä, tapa, jolla artikuloidaan vanhuutta näiden fiktiivisten hahmojen kautta, koskettaa kaikkia ikääntyviä. Se koskettaa myös kirjoittajaa, sillä vanhuus on luonteeltaan toiseutta, joka odottaa meissä jokaisessa tullakseen näkyväksi. Julia Kristeva (1992, 178) on kirjoittanut: "*Freudin ajoista lähtien tiedämme olevamme muukalaisia itsellemme, ja vain tältä pohjalta voimme yrittää elää toisten kanssa.*" Tiedostamattoman käsitteen kautta olemme tulleet tietoiseksi siitä, että sisällämme on muukalaisuutta, toiseutta, jonka kanssa on opittava elämään siinä missä itsemme ulkopuolellakin olevan muukalaisuuden kanssa (emt., 187). "*Kammottavan myötä erilaisuus näyttäytyy toisten kanssa olemisemme lopullisena ehtona*" (emt., 197).

Tapa, jolla esimerkiksi Judith Butler (2006, 54-56) käsittelee sukupuolirooleja, on sovellettavissa koskemaan myös vanhenemista. Ikä, vanheneminen, on sukupuolen kaltainen fakta. Se ei tuo kuitenkaan mukanaan väistämättömiä rooleja ja normeja, jos on valmis dekonstruktioon, siis työhön, jossa rajoille haetaan väljyyttä ja odotusarvoille moninaisuutta. Yhteiskuntamalli, jossa elämme, on iän ja ominaisuuksien perusteella segmentoitunut ja vahvistaa rakenteellisesti toiseuden tuottumista. palvelutalot, vanhainkodit ja muut vanhusten yhteisöt muodostavat ikähomogeenisia yhteisöjä. Tällainen ikähomogeenisuus on nykyiselle yhteiskuntajärjestelmällemme tyypillistä. Lapset ovat päiväkodeissa, nuoret kouluissa, aikuisväestö töissä, kehitysvammaiset palvelutaloissa, autistiset ihmiset autismisäätiöllä ja vanhukset vanhainkodeissa tai muissa heille tarkoitetuissa yhteisöissä. Tämän päivän vanhusyhteisöissä elävät eivät ole viettäneet koko elämänsä ikäsegmentoidusti, kuten valtaosa omasta

sukupolvestamme on viettänyt ja tulee viettämään. Modernia yhteiskuntajärjestelmää palvelee se, että ihmiset jaotellaan mahdollisimman spesifisti. Kun nämä spesifisti jaotellut ihmisryhmät sijoitetaan omaan yhteisöön, on heitä helppo hallita. Kunkin spesifin ihmisryhmän ulkopuolella olevat henkilöt edustavat outoutta ja epänormaalia. Tällainen yhteiskuntamalli tuottaa toiseutta. Mikäli autismi ja vanhuus eivät olisi yhteiskunnassamme segmentoitu tällä tavoin vallan konstruoimana, eivät ne olisi toiseutta suhteessa normaaliin. Läsä ja lähellä oleva toiseus olisi kammottavan (vrt. Kristeva) ja oman epätäydellisyyden pitämistä näkyvillä sekä muistutusta omasta kuolevaisuudestamme (vrt. Wexler). Se haastaisi olemassa olollaan koko ajan omaa käsitystämme itsestämme. Poissa silmistä, poissa mielestä -yhteiskuntarakennelma on suuri toiseudentuottamisen projekti. Normaalius on tuottanut palvelemaan taloudellisia, kulutuksellisia, poliittisia ja ideologisia rakenteita. Jos niiden luonnetta ei pyritä paljastamaan, huomaamme itsekkin olevamme syrjässä ja ulkona, siellä, minne olemme tulleet muka tietämättämme ja muka tahattomasti sysänneeksi *ihmisyyden*. (Ks. esim. Saresma 2002, 161.) Ratkaisu homogeenisen yhteisön purkuun ei löydy heitteillejätön politiikasta, jota viimeaikoina on harjoitettu taloudellisin perustein.

Tuottavuus ja kuluttaminen ovat nykyisen länsimaisen elämäntavan perusnimittäjät (ks. esim. Bauman 2007). Yksilön suhde kuluttamiseen on ikään kuin indikaattori yksilön normaaliudesta. Syyt tuottamattomuuteen ja kulutuksesta luopumiseen ovat vanhuksella erilaisia kuin esimerkiksi ympäristötietoisella nuorella aikuisella, joka poliittisista syistä pyrkii luopumaan kuluttamisesta. Vanhus osallistuu kuluttamiseen yhä vähemmän joko terveydellisistä tai taloudellisista syistä, tai viisauttaan. Molempiin ryhmiin, raihnaisiin ja köyhiin, suhtaudutaan marginaalina ja heissä on toiseuden leima. Paula Rantamaa kirjoittaa tekstissään *Ikääntyvät naiset ja kulutus: "Kulutusvalinnat eivät ole yhdentekeviä ja neutraaleja, vaan kulutus on ekologisesti, poliittisesti, yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti merkityksellistä."* Rantamaa muistuttaa tekstissään myös, että vanhenemisen normiksi saattaa asettua aktiivinen ja itseään kuluttamalla toteuttava yksilö (Rantamaa 1999, 117). Kulutusmahdollisuudet polarisoituvat erityisesti vanhuudessa ja eriarvoisuus elämän loppupäässä kulminoituu palvelujen ja kulutushyödykkeiden saavutettavuuden kautta. Itsensä ilmaiseminen kuluttamisen kautta ei ole vain tavaroiden tai materiaalin hankkimista. Hoiva- ja vapaa-ajanpalvelut ovat tarjontakirjonsa myötä osa kuluttamisen kautta rakentuvaa identiteettityötä kaikkine merkitystasoineen.

Ikääntymisen on diskurssi, jonka synty ja luonne ovat johdettavissa ihmisten

välisestä vuorovaikutuksesta tietyssä historiallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa. Vanhuus tai vanheneminen eivät tämän näkemyksen puitteissa ole absoluuttisia, vaan vuorovaikutuksessa tuottuneita ja alati muutoksessa olevia käsitteitä (ks. esim. Gergen 2003). Niukkuuden ja puutteiden vaikutusten sijaan vanhuutta voidaan keskittyä tarkastelemaan voimavarojen kautta (ks. esim. Koskinen 2004). Yksilölle on kasautunut eletyn elämän varrella monenlaista pääomaa. Näiden voimavarojen valossa vanhuus ja vanheneminen voidaan nähdä hyvin moninaisesti. Vaikka me jokainen kannamme vanhuuden toiseutta itsessämme, on vanhuskeskustelussa piirteitä, jotka ovat peräisin sanallisesta ulkopuolelta määrittelyn perinteestä. Millainen on aktiivisuudesta ja tuottavuudesta syrjäytyneiden paikka ja olemassaolon oikeus yhteiskunnassamme? Näemmekö vain raihnaisuuden ja puutteet? Miksi jäsenämme vanhuutta niiden kautta? Taideteos, kuten elokuva, voi paljastaa vanhuus-käsityksen kulttuurisidonnaisuutta vastakerronnan kautta. Ne kohdat, joissa vastaanottaja nauraa tai hätkähtää, paljastavat normin astumalla sen yli. Kulttuurissamme vanhuus on konstruoitu elämänvaiheeksi, johon liitetään tiettyjä odotuksia ja tiettyjä mielikuvia. Tässä yhteydessä vanhuutta käsitellään kuluttaja-tuottajaroolin kautta (vrt. Burkitten käsitteeseen ”productive body”).

Tarja Pääjoki kirjoittaa väitöskirjassaan: *”Esitän, että taiteessa voi aueta kokonaisvaltainen ja aistinen kokemus, joka luo tilaa kohtaamisille”* (Pääjoki 2004, 102). Taide argumentoi tavalla, jossa tunteita ja aistisuuttamme ei ohiteta. Taiteella ja filosofialla on samansuuntaisia mahdollisuuksia, mutta niiden strategiat poikkeavat toisistaan. Filosofia kulkee järjen reittiä ja taide mahdollistaa kokonaisvaltaisen ja aistisen kokemuksen. Perusolettamuksenamme on, että taide vaikuttaa ajatteluamme. Taide tekee näkyväksi asioita ja ilmiöitä aistisen kautta. Tämä aistinen strategia haastaa: aistien kautta tarina osuu suoraan ajattelurakenteisiin ja mielenliikutuksiin. Taide on parhaimmillaan silloin, kun tulemme yllätetyiksi. Joudumme tunnistamaan ja tunnustamaan ajattelukonventioitamme ja ilmiöiden meissä herättämiä mielenliikutuksia. Käsitteellisen ajattelun ja taiteen hyödyntämien strategioiden vuoropuhelu alkaa kohdassa, jossa olemme epävarmalla liikituksen ja aistisen maaperällä.

Tarkastelemme seuraavaksi visuaalisen mahdollisuuksia purkaa toiseutta kahden esimerkin avulla. Ensin Tiina Pusa pohtii fiktiivisen elokuvan (taiteen) keinoja vanhuuden käsitteen avaajana. Seuraavaksi Mira Kallio käsittelee dokumentaarisen videokuva-aineiston mahdollisuuksia merkitysten paljastajana taiteellisessa kohtaamisessa kahden ihmisen välillä.

Visuaalinen fiktio toiseutta purkamassa

Vanhuuden käsite on tullut määriteltyksi luonnontieteen, lääketieteen, filosofian ja ihmistieteiden viitekehysissä. Käsitteet sinänsä ovat kielen ja ajattelun välisiä konstruktioita. Vanhuus on käsitteenä politisoitunut ja meillä on tunteita ja asenteita suhteessa tähän käsitteeseen. Taiteella on keinonsa paljastaa tätä vanhuuden käsitteen korruptoituneisuutta ja sitä, että käsitteillä on kulloinkin viitekehys ja käsitteen käyttäjän subjektiivinen merkityslataus. Miten elokuva voi määritellä vanhuutta ilmiönä? Miten visuaalinen fiktio voi tehdä näkyväksi vanhuuteen liittyviä yksioikoisia ajattelukonventioita?

Matti Ijäksen ohjaama *Pala valkoista marmoria* -elokuvan keskiössä henkilöahmot Ossi ja Nelli tuovat esille jälleenrakennussukupolveen kytkeytyn kuluttamisen maltillisuuden ihanteen. Muistamattomuudessaan hellyttävä Nelli pyytää häntä kyyditsevältä konstaapelilta rahan (kirppu)torilta löytämäänsä kukkamekkoon. Shoppaileva ja huikenteleva naisen roolimalli ikään kuin käy näyttämöllä. Katsojaa naurattaa, koska tilanteessa on kontrasteja ja riipaisevaa nostalgiaa, menetetyin kaipuun tuulahdusta. Voisiko nuoruuden pukea päälleen? Voisiko vanhuuden ostaa pois?

Ossi tarjoaa matkahuollon baarissa nuorille juomat. Hullunkurisuus piirtyy ikäryhmien todellisuuksien välille. Nuoret pohtivat, kuka näyttäisi eniten täysi-ikäiseltä saadakseen porukalle oluet. Ossi tajuaa, että tilanteessa on mahdollisuus ”ostaa” itselleen nuorta pöytäseuraa. Hövelin isoisämäisesti hän lykkää nuorille rahat ”limonaadia” varten. Raha pyrkii toimimaan toisistaan erillään olevien ikäryhmien yhdistäjänä.

Ossin huoli poikansa taloudellisesta tilanteesta saa isäpapan ryhtymään viimeiseen tekoonsa. Ossi lähtee taksilla viemään kaappikelloaan osto- ja myyntiliikkeeseen, jotta taloremontin keskellä painivan pojan ränniputkiin löytyisi rahoitus. Ossi yrittää tarjota taloudellista apua poikansa elämään, tehdä sitä, mikä jäi tekemättä edellisen kolmenkymmenen vuoden aikana. Pyrkimys löytää rahan kautta yhteys etäiseen poikaansa, jää yritykseksi. Kello tuotiin näyttämölle kuin klassisena kuoleman metaforana.

Molemmissa tapauksissa Ossi pyrki ostamaan yhteyden. Raha on valtaa rakentaa yhteyksiä. Rahaa suuremmat vallanvälineet erottavat hänet kuitenkin henkilöistä,

joita kohden Ossi kurottautuu. Nuoret baarissa ovat Ossille sukupolvea, johon kosketus ei löydy edes rahalla. Lähentyminen oman pojan kanssa jää kesken, kun aika päättyy. Aika on rahaa suurempi mahti. Isä ja poika jäävät toisilleen muukalaisiksi. Toiseuden segmentit, ikähomogeeninen yhteiskuntarakente ei näytä olevan murrettavissa rahan kanssa. Voiko taide tehdä sen, mihin rahalla ei pystytä? Raha tuottaa ja ylläpitää rajoja ihmisryhmien välillä. Olisiko taiteesta rajanmurtajaksi? Taide ravistelee parhaimmillaan meitä irti emotionaalista etäisyydestä (Burkitt 1999, 66) sujahtamalla ihon alle. Kun emotiot astuvat näyttämölle, emme pääse ihmisyyttä pakoon. Liha ja ajattelu kietoutuvat.

Dokumentaarinen aineisto toiseutta purkamassa

Mira Kallio tutkii väitöstyössään taiteellista ja sosiaalista tapahtuneisuutta itsensä ja autistisen miehen välillä. Tapahtumien tavoittamisessa apuvälineenä on ollut videokamera. Nämä videotallennukset muodostuvat siten osaksi tutkimusaineistoa. Tämä aineisto ei kuitenkaan muodosta koko käsitystä tapahtuneisuudesta vaan toimii muistin apuna. Varsinaiseksi tutkimusaineistoksi siten muodostuukin ne hetket, joita ei enää ole olemassa ja joita ei enää täysin voida palauttaa. Videokuvan lisäksi käytössä on päiväkirjamuistiinpanot. Tutkimus pyrkii käsittelemään kahden ihmisen, ei ”normaalin” ja ”autistisen henkilön” kohtaamista.

En koe tarvetta määritellä autismia sen enempää kuin normaaliuttakaan. Siksi tutkimus ei varsinaisesti käsittele autismia. Autismi on kontekstina mahdollistanut työskentelymme ja toimii siten tutkimuksen toimeenpanevana tekijänä. On mahdotonta tietää, milloin ihminen käyttäytyy tietyllä tavalla persoonansa, milloin diagnosoidun oireyhtymän vuoksi. Tämän kysymyksen pohtiminen palauttaisi minut ainoastaan analysoimaan työpariani. Jos pyrkisin tutkimaan tapahtuneisuutta tai työpariani autismin kautta, etäänntyisin tarkastelemaan ulkopuolelta ja tyytyisin määrittelemään toiseutta.

Koen videon merkittäväksi välineeksi tuottamaan toiseuden purkamista visuaalisena menetelmänä. Pelkän tapahtuneen kautta, siinä osallisena olevana ja siitä kirjoittaen, ymmärtäminen ei johtaisi tähän purkamiseen. Tilanteessa ollessaan jokainen on itse itsenään ja toinen toisena. Tutkimusasetelmassa sisälläolo on myös tietoisien näkökulman ja ymmärryksen väline. Osallisena omassa tutkimuksessani, maalatessani toisen ihmisen kanssa, keskityn käsillä

olevaan hetkeen, asettaudun alttiiksi, makaan tulella enkä tavoittele tilanteen kokonaisvaltaista hallitsemista. Päiväkirjatekstissani pohdin yhteistä tapahtuneisuutta selkeämmin sisältä käsin. Peilaan omia tuntemuksiani ja olen kiinni hetkessä. Näen läheltä ja tarkasti sellaisia asioita, joita en hahmottaisi millään muulla menetelmällä. Ne seikat, jotka ovat näyttäytyneet tapahtuman hetkellä tärkeiksi, muuttuvat videoita analysoidessani toissijaisiksi. Ennen videomateriaalin katsomista, pelkän kokemuksen ja päiväkirjamuistiinpanojen perusteella, koin työskentelymme kannalta keskeiseksi maalauksen tekemisen materiaalisuuden ja vuorovaikutuksen itse maalaamisen aktissa: värivalinnoissa, maalausliikkeissä, pensselinvetojen pituuksissa, muodoissa, siinä missä kohtaa paperia kumpikin toimi, saiko toisen paperinpuoliskolle mennä ja miten siihen reagoitiin. Olen työskennellessämme antanut tietyille asioille, kuten värivalinnoille, ehkä suuremman merkityksen kuin tarpeen olisi. Ajattelutapani sitoutuu taidekasvatukseen kontekstiin. Se saattaa myös rajoittaa merkityksenantoa siten, että annan joillekin asioille merkityksiä, joita ei todellisuudessa niihin kuulu. Huomaan, että taidekasvattajan ”linssejä” tarvitsee välillä löysätä.

Sisällä tapahtuman keskellä ollessaan on mahdotonta kuulla, nähdä, ymmärtää ja hahmottaa kaikkea tapahtuvaa tai tilannetta kokonaisuudessaan. Tarkoitukseni ei ole luopua omasta inspektiivisestä ajattelustani videomateriaalin avulla. Juha Varto luonnehtii inspektiivista tutkimusnäkemystä kokemuksellisenä, lihallisena ja aistisena näkemisenä keskellä kaiken tapahtuman. Perspektiivinen tapa sen sijaan olisi itsensä ulkopuolelle asettavaa tarkastelua välimatkan päästä; tällöin tutkija pyrkii asettumaan johonkin ennalta määrättyyn tarkastelukulmaan, neutraaliutta tavoitellen. Kuten tilastollista keskiarvoa normi-ihmistä ole oikeasti olemassa, ei myöskään neutraalia ihannetarkastelukulmaa ole olemassa. Tutkija on aina sitoutunut omaan kulmaansa. Neutraaliin näkökulmaan pyrkiminen vieraannuttaa näkökulman tutkijasta itsestään siten, että saavutettu tarkastelukulma on jonkun kuvitteellisen - eli lopulta ei varsinaisesti kenenkään (Varto, 2000).

Videoaineiston avulla huomaan monia tekijöitä, jotka itse kohtaamistilanteessa ovat joko painottuneet yksipuolisesti tai jääneet kokonaan huomaamatta. Aineiston avulla tilannetta on mahdollista katsoa kokonaisena, etäämmältä, sellaisenaan, asettumatta sen kummemmin kenenkään asemaan. Videota katsoessani katson tapahtuneisuutta tasa-arvoisemmin. Tilalle nousee huomioita keskinäisestä toimimisestamme tilassa. Koen yllättävänä kuinka paljastava menetelmä on. Läsä olevien ihmisten keskinäinen käyttäytyminen, äänen

voimakkuus ja painotus näyttäytyvät selkeämmin kuin tapahtuman keskellä ollessa. Siinä, missä omat toiveet ja tavoitteet johdattelevat toimintaa ja tulkintaa tapahtuman aikana, tarjoaa videoaineiston analysoiminen toisenlaisen tulkintamahdollisuuden tapahtuneeseen. Videomateriaalista kirjoittaminen ei ole litterointia. Eleet, ilmeet ja kehon kieli vaativat tulkintaa, jonka merkitykset aukeavat parhaiten tilanteessa osallisena olleelle. Analysoidessa on mahdollista kiinnittää huomiota moniin samanaikaisiin seikkoihin. Kirjoitettavaksi valitut asiat tulee valita tietoisesti, ymmärrystä rakentaen. Tässä mielessä asetelma on samanlainen kuin jonkin ilmiön tarkastelu taideteoksen läpi.

Etäännyksen pyrkimys voisi vaikuttaa ristiriitaiselta inspektiivisen, sisälläolevan tutkimusnäkökulmani rinnalla. Tutkimukselleni on kuitenkin tärkeätä, että tieto muodostuu näiden kahden näkemyksen leikkauspisteessä. Etäännyessäni en pyri neutraaliin perspektiivisyyteen. Ymmärrys ei ole joko tai, näistä jompaa kumpaa, vaan moninaista. Videomateriaalista kirjoittaminen auttaa palauttamaan tapahtuman mieleeni muististani, mutta samalla tarjoaa tilaisuuden etäännyttä tarkasteluun. Analysoidessani videomateriaalia, pyrin samanaikaisesti palaamaan tapahtumahetkeen sekä etäännyttämään itsestäni kokijana. Mennyt tapahtuma näyttäytyy siten kuvan tai kuvittelun kaltaisena representaationa eletystä todellisesta. Kokonaisvaltainen ymmärtäminen syntyy näiden kahden tietämisen tavan yhdistyessä.

Videomateriaali tarjoaa taidekasvattajalle mahdollisuuden kriittisyyteen omaa toimintaa kohtaan, paljastaen toiminnasta itselleni odottamattomia piirteitä, kuten kärsimättömyyttä. Työskentelyn hetkellä on ollut mahdotonta hahmottaa kaikkia oman toiminnan seurauksia. Vasta videolta voin ymmärtää kuinka pienillä eleillä ja vivahteilla viestitän ja kuinka herkästi työparini näitä viestejä seuraa. Koska hän ei suoraa katso minua eikä vaikuta siten kiinnittävän huomiotaan tai kiinnostustaan tekemisiini, on työskentelymme sosiaalisen luonteen merkittävyys jäänyt minulta työskentelyn aikana osittain ymmärtämättä. Etäännyminen omasta osallisuudesta tapahtuu myös ajan kulumisen kautta. Aloittaessani videoaineistoanalyysin syksyllä 2007 oli työskentelyprosessimme loppumisesta kulunut yli vuosi. Aloitin katselun kronologisessa järjestyksessä, joten ensimmäisistä videonauhoituksista oli kulunut jo kolme vuotta. Tämä oli sopiva ajallinen etäisyys materiaaliin – koen vieraantuneeni aineistoista siten, että voin sitä katsoa ja siitä kirjoittaa sopivan etäisyyden päästä, inspektiivistä suhdetta kadottamatta.

Työparini ruumiilliset ja fyysiset reaktiot ovat toisinaan minulle kiusallisia ja vaikeita. Odottamattoman uiminen tutkimusprosessiin pakottaa pohtimaan vastuullisuutta kasvattajana ja tutkijana uudestaan. Se, mikä päiväkirjamuistiinpanoissa on helppo ohittaa nopeasti, näyttäytyy videoaineistossa piinallisen selkeästi: toisinaan hänen kutittamisensa kääntyy intiimiksi, jopa seksuaaliseksi. Tilanne vaatii peiliin katsomista tutkijana eri tavoin kuin kuvalliseen tapahtuneisuuteen liittyvät havainnot. Ennalta arvaamattomat ja yllättävät tilanteet eivät ole sallineet henkistä etukäteen valmistautumista. Tuntuisi kuitenkin banaalilta, joskin helpommalta, puhua väreistä ja pensselinkäytöstä, kuin toisen ihmisen odottamattomasta fyysisestä kohtaamisesta. Toisen ihmisen kosketuksen kavahtaminen on kuin hänen kehollisen läsnäolonsa kieltämistä ja nolaamista. Samalla kun olen yllätynyt omasta tahdikkuuden puutteestani, huomaan kuinka suuri merkitys kehollisella viestinnällä on. Luulin voivani kohteliaasti kätkeä vetäytymiseni hänen kosketuksen alta. Toisen ihmisen seksuaalisuudesta puhuminen kärjistää koko sen eettisen vaikeuden, mikä liittyy toisesta ihmisestä puhumiseen.

Vastuullisuus tutkimuksessa tarkoittaa näkemystäni itsestäni paitsi tutkijana myös kasvattajana. Vaikka kasvatusta on tässä tutkimuksessa läsnä tasa-arvoisena näkemyksenä kanssaolemisen ja siten perinteisesti ajatellen sulkeistettuna, paljastaa yllättävän mukaan tuleminen vastuuni ja roolini näissä tilanteissa. Tämä on sinänsä erityinen huomio, koska se osoittaa edustamani instituution merkityksen, vaikka en edusta esimerkiksi aikuisuutta lapseen nähden. Demokraattisista pyrkimyksistä huolimatta asetelmamme hierarkkinen rakenne näyttäytyy tämänkaltaisten tapahtumien äärellä. Työparini fyysinen lähestymisyritys ravistelee ja kyseenalaistaa keskinäistä valtarakennettamme. Hetki on myös hieno, sillä se tuo näyttämölle vallan tuottamisen mekanismeja.

Raha ja seksuaalisuus yhteiskuntamme tabuina ja puolijumalina toimivat vallan kulisseinä ja rakentajina. Siinä missä markkinatalous on omimmillaan, on vastuullinen tutkija eettisten kysymysten äärellä. Visuaalinen representaatio – fiktiivinen tai dokumentaarinen – voi tutkimuksessa olla oiva osoitin paljastamaan ja purkamaan näitä vallan ilmenemisiä ja samalla hahmottaa reittiä moninaisuuden tuottamiseen.

Kuva ihmisyyden ymmärtämisen lähtökohdaksi

Sillä, jolla on valta puhua, on myös valta määritellä. Tutkimuksemme pyrkivät tarttumaan johonkin, jonka voisi nähdä asettuvan sanaa edeltäväksi. Kuva, jota ei nähdä ainoastaan sanallisen selittämisen kautta vaan joka ymmärretään jonain sitä edeltävänä, aistisena ja lihallisena, voisi siten paremmin purkaa valtaa ja toiseutta. Jean-Luc Nancyille kuvan tarkastelussa sen läsnäolo, joka edeltää muodon ja sisällön ymmärtämistä, on ensisijaista. Kuvan voimaan liittyy voimakas intiimin ulottuvuus, joka takaa läsnäolon ilman sanallista avausta. Kuva on voimakas pyhän kaltaisen voiman kautta. (Nancy 2005, 28–30.)

Vastuullinen tutkija tekee selväksi, miten valtaa käyttää. Valtaa joutuu joka tapauksessa käyttämään, jos aikoo saada jotain kirjoitetuksi ja sanotuksi. Jos vallankäyttö tuottaa alistamista suhteessa johonkukaan *toiseen*, joudumme kysymään, onko käyttämällemme vallalle perusteet, joista kehtaa ääneen puhua, sillä vaikeinta on nähdä ja tunnustaa ne vallan rakenteet, joiden läpäisemistä itse toimii. Avonaisuus aiheuttaa tutkijalle itselleen kipua, koska se tarkoittaa sisäisen muokaluksen tunnistamista ja tunnustamista. Kammottavan löytäminen itsestä mahdollistaa toisen kohtaamisen ilman muokaluksen ja Toisen asetelmaa. Toisen ei tulisi olla meille tietämisen kohde. Olennaista on tarkastella itseämme tiedon konstruoitumisen paikkana ja siinä mielessä olla itsellemme tietämisen kohteita. Jos ymmärrämme (jotain) itsestämme ja omista riippuvuussuhteistamme valtapeleihin voimme ymmärtää jotain myös maailmasta.

Tutkija, joka tutkii aineistossaan sisällä olemisen kautta osallistuvaa toimintaansa, asettuu kahteen eri rooliin ja positioon; ollessaan osallinen omaan aineistoonsa ei voi ohittaa peiliin katsomisen raadollisuutta. Kipeys, joka syntyy oman toiminnan analysoimisesta, on kasvattajalle menetelmä ymmärtää toimintansa ja positionsa merkityksiä ja vaikutuksia. Visuaalisen ja narratiivisen yhdistyminen performatiiviseen kirjoitusprosessiin luo moninaisuutta ja lisää tutkijana tarvetta kriittiseen itsereflektointiin ja oman position paikallistamiseen. Kirjoittaminen tutkimusmuotona on aktiivinen merkityksen luomisen muoto, jonka voi ymmärtää myös performatiivisen toiminnan kautta. Kirjoittaminen on tärkeä osa tietämistä, osallistumista ja tutkimista. Kirjoittamalla konstruoidaan tapahtuneisuutta ja muodostetaan siitä tietoa. Laurel Richardsonia mukaillen: koska tieto ei koskaan ole objektiivista vaan aina sitoutunut tutkijan käsityksiin, ei tutkimustieto eroa runouden, tai muun taiteen muodostamasta tiedosta. Kirjoittaminen vaatii

moraalista vastuuta ja ymmärrystä siitä, ettei ”oikeata” tietoa tai yhtä totuutta ilman tulkintaa, ole olemassa. Progressiivisen ja postmodernin kirjoittamisen merkitys on antaa ääni niille, jotka ovat vaiennettuja. Ymmärtämällä tieto osittaiseksi tai tietystä näkökulmasta konstruoiduksi, ei tarkoita ettei tietoa olisi lainkaan, tai että konstruoidussa tiedossa olisi mitään ”väärää”. Tutkimusote on samaan aikaan sekä totta että osittaista, kuten käsityksemme maailmasta ja ihmisistämme on: osittaista, historiallista, ajallista, limittäistä ja kontekstuaalista – ja siten aina subjektiivista. (Richardson 1990, 12, 26-27.)

Kirjoittaessa ei ole koskaan yksin. Teksti kutsuu aina näyttämölle sisäislukijan ja teksti on kohdennettu myös jollekin yleisölle. Tutkimustekstimme viittaavat sekä olemassa oleviin henkilöihin että fiktiivisten henkilöiden kautta olemassa olevien henkilöiden ominaisuuksiin. Tekstin äärellä vallitsee siis itse asiassa varsinainen kakofonia. Kirjoittaminen on vain näennäisesti yksinäistä ja hiljaista. Vahva omaääninen kertominen ja kirjoittaminen ovat ihanteina ylittäneet tutkimuksenalallemme ja ovat kotoisin kirjallisuudesta. Omaäänisyys ei kuitenkaan missään mielessä tarkoita muiden äänien vaijennamista. Tehtävämme on päinvastoin tuoda kuuluville niiden ääntä, jotka eivät sitä olemassa olevassa yhteiskuntarakenteessa itse saa kuuluviin. Kun kirjoittaa ihmisistä, joita tutkii tai joiden kanssa tutkii, tulee suhtautua kriittisesti omaan kirjoittajan auktoriteettiin ja oikeuteen puhua toisten puolesta. Puhuttaessa toisista ihmisistä, puhumme samalla myös *heille* ja *heitä varten* (Richardson 1990, 12). Tämän vastuullisuuden ymmärtäminen on ensisijaisen tärkeää, kun kirjoitetaan ihmisestä, joka ei puhu lainkaan ja jonka yhteiskunnallinen vaikuttaminen on vaiennettua.

Esitämme, että visuaalinen aineisto, olipa se sitten dokumentaarista tai fiktiivistä, mahdollistaa toiseuden purkamisen eri tavoin kuin tutkimusprosessi, joka nojaa pelkkään sanaan. Visuaalisia elementtejä on käytetty tutkimuksessa aina. Luonnontieteissä visuaalisella materiaalilla on havainnollistava rooli. Taiteen tutkimuksessa kuva asettuu luontevasti tulkittavan kohteen asemaan. Väitämme, että visuaalinen voi olla tulkittavan objektin sijasta myös tietämisen tapa. Kysymys ei ole kuvan tai visuaalisen sijamuodosta, siitä puhutaanko *kuvasta* tai *kuvan avulla*. Kysymys on tiedon luonteesta ja tietämisen rakenteista. Tavoittelemme tapaa tietää, jossa ihmisyyden lihallisuus osoittaa sanan ulottuvan vain osaan siitä, mistä meidän olisi syytä tietää ja mitä meidän olisi syytä ymmärtää.

Lähteet

Ang, Ian 1997. Comment on Fleski's "The Doxa of Difference": The Uses of Incommensurability. *Signs* Vol.23:1(57-64) Autumn 1997.

Bauman, Zygmunt 2007. *Consuming life*. Cambridge Malden, MA: Polity Press.

Burkitt, Ian 1999. *Bodies of Thought. Embodiment, Identity & Modernity*. Sage Publications.

Butler, Judith 2006. *Hankala sukupuoli: feminismi ja identiteetin kumous*. Alkuperäisteos *Gender trouble. Feminism, and the subversion of identity*. Gaudeamus, Helsinki.

Davis, Lennard J. 1995. *Enforcing Normalcy. Disability, Deafness and the Body*. Verso, London and New York.

Gergen, Kenneth J. 2003. *Knowledge as Socially Constructed* teoksessa *Social construction a reader*. Mary Gergen ja Kenneth J. Gergen (toim.). Sage Publications, London.

Josselson, Ruthellen 2005. *Nimeämistä, tunkeilua, vallankäyttöä? Toisten elämän kirjoittamisesta*. Teoksessa *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen* Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma (toim.). Nykykulttuuri, Käännös Latvala & Saresma. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

Kristeva, Julia 1992. *Muukalaisia itsellemme*. Päivi Malinen (suom.) alkuperäisteoksesta *Étrangers à nous-mêmes*. 1988. Gaudeamus, Helsinki.

Korhonen, Timo 2006. Jokaisessa kuvassa näen Toisen kasvot. Teoksessa *Etiikkaa ihmistieteille*. Toimittaneet: Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali. SKS, Tietolipas 211, Hakapaino Oy, Helsinki.

Koskinen, Simo 2004. Raportissa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Valtioneuvoston Kanslia. (www.vnk.fi/julkaisut).

Nancy, Jean-Luc 2005. *The Ground of the Image*. (Trans. Jeff Ford) New York: Fordham University Press. (Alkup. Luvut 1-6, *Au fond des images*. 2003. Luku 8, *Visitation (de la peinture chrétienne)*. 2000. ja *Suvereine en peinture*. 2004. Luku 7, *Nous autres*. 2003. Paris: Éditions Galilée.)

Pääjoki, Tarja 2004. *Taide kulttuurisena kohtaamispaikkana taidekasvatuksessa*. Diss. : Jyväskylän yliopisto. (pdf-tiedosto)

Rantamaa, Paula 1999. *Ikääntyvät naiset ja kulutus*. Teoksessa *Naiset ja ikääntyminen*. (toim.) Ilka Kangas & Pirjo Nikander. Gaudeamus, Helsinki.

Richardson 1990 *Writing Strategies. Researching Diverse Audiences*. California:

Sage Publications.

Rolin, Kristiina 2006. Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen perinteet. Teoksessa *Etiikkaa ihmistieteille*. Toimittaneet: Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali. SKS, Tietolipas 211, Hakapaino Oy, Helsinki.

Saresma, Tuija 2002. *Häivähdys kauneutta: taide suomalaisten arjessa*. Kansanvalistusseura, Helsinki.

Taira, Teemu 2005. Identiteettipolitiikan vaihtoehto? Paikantuminen ja henkilökohtaisuus sitoutumisena. Teoksessa *Tutkija kertojana*. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma (toim.). Nykykulttuuri, Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

Varto, Juha 2000. *Uutta tietoa. Värityskirja tieteen filosofiaan*. Tampereen yliopisto, Tampere.

Wexler, Alice 2005. Identity Politics of Disability: The Other and the Secret Self. Edit. Jan Jagodzinski. *The Journal of Social Theory in Art Education*. The Paradoxes of Un(becoming). Vol 25/2005.